

17. Сказки: шотландские, английские / Британские легенды и сказки. Пер. и сост. Шерешевской Н. М. : Гендальф-Мет, 1993. 368 с.

УДК 94 : 008 + 504

Перга Т. Ю.

ЕКОЛОГІЯ І ЦИВІЛІЗАЦІЯ: ПОШУК ПАРАДИГМИ СПІВІСНУВАННЯ

Розкрито екологічний аспект сучасної цивілізаційної кризи. Доведено, що загострення екологічних проблем зумовлено моделлю розвитку людства на основі парадигми винятковості, яка базується на антропоцентричному підході до довкілля. Проаналізовано головні положення теорії енвіайронменталізму. Обґрунтовано актуальність формування нової екологічної парадигми розвитку людства у третьому тисячолітті.

Ключові слова: цивілізація, енвіайронменталізм, нова парадигма розвитку.

Перга Т. Ю. Экология и цивилизация: поиск парадигмы сосуществования. Раскрыт экологический аспект современного цивилизационного кризиса. Доказано, что обострение экологических проблем обусловлено моделью развития человечества на основе парадигмы исключительности, которая базируется на антропоцентрическом подходе к окружающей среде. Проанализированы основные положения теории энвайронментализма. Обоснована актуальность формирования новой экологической парадигмы развития человечества в третьем тысячелетии.

Ключевые слова: цивилизация, энвайронментализм, новая парадигма развития.

Tetyana Perga. Ecology and civilization: the search for a paradigm of coexistence. The ecological aspect of the modern civilization crisis has revealed. It has proved that the exacerbation of environmental problems caused by the model of human development based on the paradigm of exclusivity. It has been founded on the anthropocentric approach to the environment. The main issues of the theory of environmentalism have been analyzed. The urgency of developing of a new ecological paradigm of human development in the third millennium has been substantiated.

Keywords: civilization, environmentalism, new paradigm of development.

Сучасний стан розвитку суспільства характеризується багатьма дослідниками (І. Беллоцем, Е. Дж. Терезі, С. С. Маліком, Ц. Мустаном, Г. Ортолоно, Д. Сааді, Л. Штраусом та ін.) як цивілізаційна криза. Екологічний аспект цієї кризи проявляється у порушенні рівноваги відносин «людина – природа», що унаочнено в загостренні екологічних проблем, які набувають глобального характеру; збільшенні антропогенного навантаження на біосферу; виснаженні багатьох невідновлюваних і відновлюваних природних ресурсів. Вона спричинена моделлю розвитку людства на основі парадигми винятковості, яка, за твердженням В. Каттона та Р. Данлепа, базується на антропоцентричному підході до довкілля. В її основі лежать такі тези: домінування людини над природою; надання переваги економічному зростанню, соціальному та технологічному прогресу; нескінченість

природних ресурсів, які існують для виробництва матеріальних благ. Антропоцентризм сформував світоглядну і наукову установку, яка дає людині можливість необмежено перетворювати природу в своїх інтересах на основі таких принципів відношення до довкілля, як прагматизм; інструменталізм; однобічність і нескінченне споживацтво, що призвело до знищення багатьох видів флори і фауни; зменшення біологічного різноманіття, запасів тропічних лісів та прісної води; виникнення незворотних наслідків глобальної зміни клімату. Поява цих та багатьох інших проблем ставить на порядок денний завдання перегляду засад розвитку сучасної цивілізації на основі принципів, які мінімізують екологічні загрози і уможливають її існування в третьому тисячолітті. Значний потенціал у цьому контексті має енвіронменталізм, який базується на відмові від антропоцентризму щодо природи, сприяє формуванню ноосферного підходу до розвитку цивілізації та забезпеченню існування людини як біологічного виду. На нашу думку, основні положення теорії енвіронменталізму можуть стати елементами нової (екологічної) парадигми розвитку людства та відповідного світогляду. Тому метою даної статті є дослідження головних положень теорії енвіронменталізму, яка сформувалась до ХХ ст.

Значний внесок у розробку нових підходів до взаємодії людини, суспільства та природи зробили роботи таких відомих фахівців, як С. Баньковська, М. Букчин, В. Данилов-Данільян, Р. Данлоп, А. Дзех, П. Ерлих, В. Каттон, І. Кулясов, М. Мойсеев, І. Несін, Г. Розенберг, Д. Пірагс, О. Яницький та багато інших.

Розглядаючи головні ідеї теорії енвіронменталізму, потрібно, перш за все, згадати розроблене на початку ХХ ст. В. Вернадським вчення про біосферу і ноосферу. Згідно до цієї теорії, еволюція органічного світу пройшла кілька етапів. Першим є біогенез (виникнення первинної біосфери з біотичним кругообігом та ускладнення структури біотичного компоненту в результаті появи багатоклітинних організмів). Наступний етап пов'язаний з появою людського суспільства. На думку вченого, розумна за своїми намірами діяльність людей сприяє перетворенню біосфери на новий стан – ноосферу; ключова роль у цьому процесі належить розумовій діяльності людини, яка забезпечує врахування інтересів як суспільства, так і природи [1]. Велике значення вчення про ноосферу полягає в його етичній спрямованості, адже головними принципами розвитку суспільства постають єдність людини і природи; конструктивний вплив наукової думки; інтернаціоналізація науки як духовної єдності людства; моральна відповідальність вчених.

Поява у 1960-1970-х рр. перших ознак наступаючої екологічної кризи – транскордонного забруднення повітря, надмірного забруднення сільськогосподарських земель пестицидами, ґрунтів – важкими металами, нафтопродуктами та радіаційними відходами унаслідок бурхливого економічного розвитку країн Європи та США – зумовила розробку багатьох теорій, спрямованих на формування нового відношення до довкілля. Низка фахівців дійшла думки, що екологічні проблеми є логічним результатом

широкого впровадження досягнень науково-технічного прогресу. Це дало привід Д. Беллу, Ж. Кайсарову, В. Стюпіну, Ю. Трачу, М. Хайдегеру та іншим вченим висунути ідею про формування техногенної цивілізації, яка ґрунтується на максимальному використанні техніки у всіх сферах людської діяльності та характеризується певною системою цінностей. Наприклад, В. Стюпін вказує на формування таких цінностей: уявлення про людину як діяльну істоту, яка протистоїть природі і бачить своє призначення в її перетворенні; розуміння природи як неорганічного світу, що представляє особливе закономірно впорядковане поле об'єктів, які виступають матеріалами і ресурсами для людської діяльності [2]. У певному сенсі цей підхід дозволяє ототожнити цивілізацію з технологічним розвитком, який усе більше вступає в протиріччя з регенеруючою здатністю біосфери, і поставити питання про необхідність пошуку нової парадигми співіснування цивілізації і екології. Актуальність цього завдання зростає в умовах глобалізації, яка призводить до розширення масштабів деструктивного впливу людини на довкілля.

В 1978 р. американські вчені Р. Данлеп і У. Кеттон опублікували наукову статтю, в якій обґрунтували необхідність зміни погляду на природу лише як на комору природних ресурсів. Вони керувались ідеєю, що антропоцентричний світогляд і протиставлення природи та суспільства можуть створити перепони на шляху подальшого розвитку людства внаслідок зменшення відновлювальної функції біосфери. Ця концепція отримала назву «нової екологічної парадигми» і ґрунтується на таких положеннях: не дивлячись на виняткові характеристики (свідомість, волю, здатність змінювати навколишній світ) людина є одним із видів живих істот, включених у глобальну екосистему; людська діяльність обумовлена не тільки культурними факторами, але й складними зв'язками з природою, які людина не завжди може контролювати, тому віддалені наслідки її діяльності не завжди можна передбачити; людство живе у скінченому природному середовищі, всі природні ресурси якого вичерпуються, що накладає обмеження на масштаб господарської діяльності; технічна могутність людства збільшує несучу здатність середовища, але не може скасувати закони природи [3].

Ця теорія, як і низка інших, містить елементи нового підходу до розвитку цивілізації, в основі яких лежить екоцентризм. Він зміщує людину з вершини ціннісної ієрархії і позбавляє винятковості. В рамках нового світогляду відбувається переосмислення поняття «моральний статус» і розширюється коло об'єктів, які ним наділяються. Зокрема, крім людини, ним наділяються об'єкти природи. Екоцентризм орієнтується на екологізацію розвитку і унеможливорює протиставлення людини та природи, натомість пропагує їх рівноправ'я, а також – баланс між прагматичною і непрагматичною взаємодією. У науковій і науково-популярній літературі для розкриття сутності цієї парадигми часто використовується образ «Земля – космічний корабель з обмеженими простором і природними ресурсами» (Р. Борден, Г. Карпа, Ф. Ной, К. Стамм).

У витоків екоцентризму знаходиться відома книга видатного американського еколога, фахівця в області лісництва О. Леопольда «Календар піщаного графства», опублікована в 1949 р. У ній автор розробляє ідею екологічної етики, яка розширює традиційне уявлення про етику і про сферу моральної відповідальності людини. У концепції мислителя представлені тези, що обґрунтовують гармонійне ставлення людини до природи. Так, річ вважатиметься правильною тоді, коли вона має тенденцію до збереження цілісності, стабільності та краси біологічного співтовариства, а хибною – коли має зворотну тенденцію. О. Леопольд виходить за межі антропоцентричного погляду, закликаючи людей навчитися «думати, як гора» і дозволяти дикій природі розвиватися самій по собі не лише на цій «горі», а і в усьому світі. Відповідно Земля постає як цілісний організм, а види флори і фауни функціонують як його складові. Вчений виділяє такі принципи екологічної етики: консервація, збереження біорізноманітності, цілісність, повага до природи, відповідальність. На думку Леопольда, екологічна етика є вкрай важливим фактором у сучасному природоохоронному русі, так як лише вона змінює роль людини і перетворює її з варвара на рівноцінного члена гармонійної спільноти природи [4, с. 541-544]. Засади екологічної етики в своїх роботах розвинули Т. Аттіг, Р. Етфілд, Ж. Кайфер, Дж. Кобб-молодший, Р. Неш, Дж. Пасмор, Т. Ріган, Х. Ролстон III, П. Сінгер, Д. Шофер, К. Шрейдер-Фречет та інші науковці.

Ідея самоцінності екосистем О. Леопольда отримала розвиток у висунутій норвезьким філософом А. Нейсом концепції глибинної екології як протилежної поверхневій екології, що запропонувала стирання кордонів між соціальним і природним, єдність людини і природи, суспільства і довкілля. У статті «Поверхнєве і глибинне – перспективні екологічні рухи» він описав більш глибоке та духовне ставлення до природи, приклади якого були наведені в роботах О. Леопольда і Р. Карсон. Для Нейса екологічна наука, зайнята лише фактами і логікою, не може дати відповідь на етичні питання про те, як потрібно жити. Для цього необхідна екологічна мудрість. Глибинна екологія розвиває цю мудрість завдяки таким елементам, як глибинний досвід, глибинний пошук і глибинна прихильність. Вони складають єдину взаємопов'язану систему. Кожний елемент підтримує інші, і в той же час вся система, яку Нейс назвав екософія, розвивається в єдину філософію буття, думки і дії та втілює в собі екологічну мудрість і гармонію [5]. Згідно до цієї теорії, людство розглядається як частина навколишнього середовища. У даній філософії людське і нелюдське життя мають однакову цінність, і нарівні з ними такою ж цінністю володіють екосистеми і природні процеси; людина економічна має поступитися місцем людині – носію екологічної свідомості. У перехідну епоху екологічних катастроф ця свідомість потребує культивування й розвитку.

Ідеї цієї теорії були розвинені американськими вченими Б. Деволтом і Дж. Сешнсем, які запропонували наступні принципи глибинної екології: цінність благополуччя і процвітання людства і всіх інших форм життя на Землі незалежно від їхньої користі для людства; багатство і різноманітність

форм життя сприяють реалізації цих цінностей і також є цінностями самі по собі; люди не мають права скорочувати це багатство і різноманітність, якщо тільки це не потрібно для задоволення життєво важливих потреб; процвітання людського життя і культур сумісно з істотним скороченням народонаселення; нинішнє втручання людини в навколишній природний світ є надмірним, і ситуація швидко погіршується; окреслене вимагає зміни стратегії розвитку та зміни ідеології, що полягає, головним чином, у зміні оцінки якості життя, а не в прихильності до більш високих життєвих стандартів [6]. Отже, вказані вище теорії сформулювали ціннісні та етичні засади зміни відношення людини до довкілля, які мають вплинути на розвиток суспільств, трансформувати економічні імперативи та стиль життя.

У цьому контексті важливо наголосити, що останнім часом усе більше фахівців починають розглядати енвайронменталізм у зв'язку з формуванням екологічної свідомості. Наприклад, І. Несін під енвайронменталізмом розуміє загальнотеоретичну й світоглядну орієнтацію свідомості, що фокусує увагу на взаємодії соціальних утворень з навколишнім середовищем та виявляється у таких сферах теоретизування, як філософія, право, соціологія, етика, естетика тощо. До умовних елементів енвайронменталізму І. Несін відносить теоретичні світоглядні орієнтації щодо гармонізації відносин людини з довкіллям, а також практичний світовий екологічний рух (біхевіористичну складову енвайронменталізму) [7].

Низка «енвайронментальних» теорій ХХ ст. більше зорієнтована на економічні аспекти і пропонує ідеї щодо управління соціально-економічним розвитком і навколишнім середовищем. Наприклад, американський соціолог, основний ідеолог екоанархізму М. Букчин вважав, що соціально-економічна криза неминуча при будь-якій державній владі, однак усі форми влади є насиллям людини над природою. На його думку, для попередження глобальної екологічної кризи необхідно здійснити децентралізацію суспільства і відмовитись від крупного промислового виробництва. Американський політик, экс-голова демократичної партії Огайо Д. Пеппер вбачав головну причину соціально-економічної кризи у капіталістичному способі виробництва. На відміну від екоанархізму, він запропонував впровадити централізацію управління у вигляді засад планової соціалістичної економіки, за допомогою якої природа буде зберігатися як загальнолюдська цінність. Віце-президент США в адміністрації Біла Клінтона А. Гор вважається одним з ідеологів зеленого капіталізму. Він дотримувався думки, що засноване на конкуренції і отриманні прибутку індустріальне виробництво можна екологізувати, використовуючи важелі державного регулювання і формуючи таким чином нові зелені ринки. Це відбуватиметься поступово і природно у процесі появи екологічних викликів і рефлексії у вигляді нових норм і правил діяльності, поведінки, моралі та культури.

У 1980-х рр. з'явилася теорія екологічної модернізації. Дискусію з цієї наукової проблеми розпочав на початку 1980-х рр. активіст німецького екологічного руху Дж. Хубер. Під екологічною модернізацією він розумів подолання негативних впливів на навколишнє середовище з боку

індустріального суспільства шляхом трансформації промислового суспільства, використання ним для свого розвитку новітніх технологій. Науковець писав, що брудна, жажлива індустрія трансформується в екологічного метелика. У середині 1980-х рр. його підтримали екосоціологи, спочатку М. Джоник в Німеччині, пізніше – А. Мол у Нідерландах. Саме в цих двох країнах концепція екологічної модернізації лягла в основу державної екологічної політики, однак її прихильники вважали, що екологічні проблеми можна вирішити за допомогою суперіндустріалізації, що передбачало розвиток і впровадження нових, більш сучасних технологій [8, с. 93]. З початку 1990-х рр. теорія екологічної модернізації стала частиною широкої наукової дискусії щодо глобальних і регіональних соціально-екологічних проблем і шляхів їх вирішення. Серед європейських енвайронменталістів вона була широко підтримана, що дозволило перейти від конфронтації до діалогу та партнерства з бізнесом.

Становлення постіндустріального суспільства сприяло розвитку у другій половині ХХ ст. ідеї Т. Мальтуса про негативний вплив неконтрольованого зростання народонаселення на ресурси планети (зокрема, він прогнозував голод на Землі). Російські вчені В. Горшков, В. Данілов-Данільян, К. Кондратьєв обґрунтували теорію біотичної регуляції і стабілізації навколишнього середовища, на основі якої був розроблений критерій екологічної техноємності, що розглядається як межа стійкості біосфери до антропогенних впливів. М. Мойсєєв ввів у науковий обіг поняття «екологічного імперативу», якому має підкорятися суспільство згідно до концепції коеволюції, яка передбачає узгодження «стратегії природи» і «стратегії розуму».

Узагальнення основних енвайронментальних ідей відбулось під час проведення в 1992 р. міжнародної конференції в Ріо-де-Жанейро, на якій була прийнята програма дій для всіх держав планети – Порядок денний на ХХІ століття. Вона рекомендувала взяти за основу розвитку світової спільноти концепцію сталого розвитку, яка ґрунтується на таких головних принципах: надання розвитку сталого, довготривалого характеру з метою відповідності його поточним і перспективним потребам людей; зв'язок обмежень з експлуатації природних ресурсів і сучасного рівня техніки та соціальної організації; необхідність задоволення первинних потреб людей; потреба узгодження надмірного використання матеріальних ресурсів з екологічними можливостями, а розмірів і темпів зростання населення – з виробничим потенціалом глобальної екосистеми.

Таким чином аналіз наведених вище теорій дозволяє виділити низку положень енвайронменталізму, які доцільно покласти в основу нової екологічної парадигми розвитку цивілізації. Зокрема, це: визнання людства як складової частини природи, що унеможливило його домінування та антропоцентризм, руйнівних і непередбачуваних наслідків вторгнення людини в природу, що призвело до формування ознак екологічної кризи; розуміння потреби пошуку шляхів збалансування економічного, соціального та екологічного аспектів розвитку, впровадження стійкого економічного

зростання, яке співвідноситься з можливостями біосфери; спрямування розвитку людства ноосферним шляхом; збільшення конструктивного потенціалу науки і сучасних технологій, які мають сприяти екологізації розвитку; потреба у формуванні екологічної свідомості, яка має змінити світогляд і цінності сучасного суспільства.

Використані джерела та література:

1. Вернадский В. И. Научная мысль как планетное явление. М. : Наука, 1991. 271 с.
2. Степин В. С. Цивилизация и культура. СПб. : СПбГУП. 2011. 408 с.
3. Riley E. Dunlap. The new environmental paradigm [Електронний ресурс] // Research gate : [сайт]. Berlin, 2017. URL: https://www.researchgate.net/publication/254345132_The_New_Environmental_Paradigm (дата звернення: 6.01.2018)
4. Nelson Michael P. Aldo Leopold, Environmental Ethics, and The Land Ethic // Wildlife Society Bulletin. 1998. Vol. 26. No. 4. P. 741-744.
5. Старкин С. В., Поскребышева Е. С. Парадигма «глубинной экологии» А. Нейса в контексте развития эколполитологии [Електронний ресурс] // Издательство «Грамота» : [сайт]. Тамбов, 2017. URL: www.gramota.net/materials/3/2013/4-1/42.html (дата звернення: 16.01.2018).
6. Bill Devall, George Sessions. Deep Ecology. Salt Lake City : Gibbs Smith Publisher Peregrine Smith Books, 1985. 264 p.
7. Несин И. Г. Экологизация сознания как философский аспект энвайронментализма : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. философ. наук Несин. Томск, 2003. 22 с.
8. Маца К. А., Карпенко М. М. Екологічна модернізація: сутність, основні напрямки // Вісник економічної науки України. 2005. № 1. С. 93-97.